İRAN TÜRKLERİ

Nabi KOBOTARİAN[*]

ÖZET

İran coğrafyası, Türkistan ve Anadolu'yu birleştiren bölge olarak önemli bir konumundadır. Bu bölge çeşitli uygarlıklara beşiklik yapmıştır. Türk uygarlığı bu bölgede yaşayan ve gelişen uygarlıklar arasında olmuştur. Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya geçişini sağlayan bu bölgenin, aynı zamanda Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli etkisi bilinmektedir.

Bilim adamları, İran bölgesinin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemini vurgulayarak, bu bölgeyi Anadolu'nun damarlarına kan pompalayan bir kalbe benzetmiştir. Çukurova Bölgesinde yaşayan yörük Türkmenlerin bazı boyları vaktiyle bu bölgeden göç eden Türkler olmuştur. Yaptığımız araştırmalarda birçok kişi dedelerinin İran'ın Horasan bölgesinden geldiğini ibraz etmişler. İran- Anadolu Türklerinin göçleri iki taraflı olmuştur. Kimi zaman Anadolu'dan göç eden Türkler İran'da önemli mevkiler elde etmişlerdir. İran'da uzun süre hüküm süren Kaçar hanedanının Anadolu Türk göçmenlerinden olduğu bilinmektedir.

Bu yazıda İran'da yaşayan Türkler hakkında genel bilgi vermeye çalıştık. Bu coğrafyada yaşayan Türkler üç bölgede yoğunlaşmışlardır. Azerbaycan ve diğer Oğuz boyları Kuzeybatı, Horasan Türkleri Kuzeydoğu ve Kaşkayı, Hamse, Halaç ve Kengerli Türkleri İran'ın merkez bölgesinde yer almaktadırlar. Yazımızın devamında bu bölgelerde yaşayan Türkleri genel hatlarıyla tanıtmaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler: İran, İran Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Horasan Türkleri, Kaşkay Türkleri.

İran Turks

Nabi Kobotarian

ABSTRACT

Iran and Azerbaijan has an important georgraphical location that unites Turkistan to Anatolia. This region has been a cradle to various civilizations. The Turkish civilization was between the ones that lived and developed in this area.

This area that provided Turks to overpass to Anatolia, has an effect on being Turkized and being muslim of Anatolia.

Muharrem Ergin emphasized the importance of İran area that has an effect on being turkized and muslim of Anatolia , he assimilated this reagion to a heart which pomps blood to the Anatolia's vanes. Some tribes of the Yoruk Turkomans who live in Cukurova Region, whare Turks who emigrated previously from this area. In our interwievs many people submitted that their ancestors come from Horasan region of İran. Migration of the Anatolie' Turks was mutual. The Turks who immigrated from Anatolia, gained sometimes important positions. They are known as the Kaçar dynasty which reigned a long time, is on of the turkish immigrants of Anatolia.

In this article we tried to give a general information about Turks who live in Iran. Turks who live in this geographie condence in 3 areas. Azerbaijan and Oghuz tribes located in Northwest, Khorasan Turks in northeast and Kaskayı, Hamse, Halaç and Kengerli Turks located in center area of Iran. In the attendance of our article we tried to introduce Turks who live in this area.

Key words: İran, İran's Turks, Azerbaijan's Turks, Horasan's Turks, Kashkay's Turks.

---

[*] *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Türk Dili ve Edebiyatı doktora öğrencisi. nabikobotarian@hotmail.com.*

GİRİŞ

İran Türklüğü ve İran Türkleri bugüne dek araştırılmayan konular arasında yer almıştır. W. Barthold, İran'ın tarihi coğrafyasına dair kitabında dağınık olsa da bilgiler vermiştir. Bu kitabın Farsça tercümesi Tahran'da 1308 hicri-şemsi'de yayınlanmıştır. İran etnografyası hakkında da N. De Khanikoff 1866 yılında Paris'te basılmış olan eserinde bilgi vermiştir.[1] 1912 yılında yayınlanan Türk Yurdu dergisi Mehmet Emin Resulzade'nin İran Türkleri adında altı makale yayınlamıştır.[2] Ahmet Caferoğlu 1932 yılında çıkardığı "Azerbaycan Yurt Bilgisi" dergide İran'da yaşayan Türkler hakkında makaleler yayınlamıştır. Alman Türkolog Gerhard Doerfer'in bu konuda *"İran'daki Türk Dilleri"*[3], *"İran'daki Türk Dili ve Lehçeleri"*[4], *"Orta İran'da Derlenen Bir Türkü"*[5], ve *"İran Türkleri"*[6] adlı makale ve bildirileri bulunmaktadır. Yabancı bilim adamlarından Blagga Rafarl Anadolu ve İran Türklüğünü "İran Halkları El Kitabı"nda ele almıştır.[7] Son dönemde Türk bilim adamlarından Yaşar Kalafat *"İran Türklüğü"* kitabında İran'da yaşayan Kaşkaylar, Karapapaklar, Şahsevenler, Karakoyunlular, Kiresunlular ve Afşar Türkleri halk kültürü ve gelenekleri üzerinde araştırmalar yapmıştır.[8] Alanla ilgili kapsamlı araştırmalardan biri de Ali Kafkasyalı tarafından yapılmıştır. Ali Kafkasyalı *"İran Türk Edebiyatı Antolojisi"ni* altı ciltte yayınlamıştır.[9]

Türkiye'de birkaç bilim adamı hariç bu alanda araştırmalara rastlayamıyoruz. 1930 yıllarında Ahmet Caferoğlu'nun *"Azerbaycan Yurt Bilgisi"* dergisinden sonra 1972 yıllarda Atsız'ın Ötüken dergisinde yayınladığı *"İran Türkleri"* yazılarına rastlıyoruz. 2007 yılında Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde *"Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası İçin Önemi"* adlı yüksek lisans tez Merih Özşahin tarafından yad. Doç. Dr. Salih Zeki İmamoğlu danışmanlığında yapılmıştır.

İran'ın büyük bölümü eski zamanlardan beri Türk yurdu olmuştur. Türkistan ve Anadolu coğrafyasını birleştiren bu önemli bölge, göçler sırasında Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya geçiş yolunu sağlamıştır. Rafael'in belirttiği gibi, Anadolu'nun Türkleşmesinden önce İran Türkleşmesi tamamlanmış ve bu bölge Anadolu'nun Türkleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur.[10] Meşhur tarihçi İbni Haldun tarih kitabında "İran Türklerin yurdudur, ancak Fars bilginleri bunu inkâr ediyorlar." ifadesini kullanmıştır.[11] İran Türklüğü gerek halk edebiyatı ürünleri gerekse inanç yönünden Anadolu'ya bir kaynak olmuştur. Horasan erenlerinin

---

[1] . Mehmet Fuat köprülü, **Edebiyat Araştırmaları II**, Ötüken Yayınları, Ankara 1989 s. 33.

[2] . **"Türk Yurdu" dergisi"** 1912 yılındaki 1, 2, 6, 9, 10. ve 12. sayılarında bu makaleleri yayınlamıştır. Ayrıca bu dönemde "Sebil'ürreşid" dergisi Mehmet Emin Resulzade'nin makalelerini görmemiz mümkündür. Bu makaleler daha sonra Yavuz Akpınar'ın çabalarıyla Türk Dünyası Araştırmalar vakfı tarafından kitap şeklinde dönüştürülmüştür.

[3] ."İran'daki Türk dilleri", *TDAY- Belleten*, Ankara 1969.

[4]. "İran'daki Türk dili ve lehçeleri ile bunların hayatta kalma şansı", **III. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı,** 1996 Ankara. ss.303–310.

[5]. "Orta İran'da derlenen Türkçe bir türkü", (1982), **II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri** C.II, Halk Edebiyatı, ss.145–147, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

[6]. "İran Türkleri", *Türk Dili*, TDK yayınları, Ankara 1987, S.431, s.242–251.

[7]. Rafael Blagga, **İran Halkları El Kitabı**, Ankara 1997.

[8]. Yaşar Kalafat, "**İran Türklüğü Jeokültürel Boyut**", Yeditepe yayınevi, İstanbul 2005.

[9]. Ali Kafkasyalı **İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI**, Atatürk Üniversitesi yayınları: 920, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları:122, Araştırma Serisi:47 Erzurum 2002.

[10]. Rafael, Blagga (1997), **İran Halkları El Kitabı**, Ankara 1997, s.112.

[11]. "و في الكتب ان ارض ايران هي ارض الترك..... فاما علماء الفرس و نسابتهم فيابون من هذا كله."
تاريخ ابن خلدون (ق١، ج ٢، ص ١٥٤)، المسمي بكتاب العبر و ديوان المبتدا و الخبر، في ايام العرب و العجم و البرير و من عاصرهم من ذوي السلطان الاكبر، منشورات موسسه الاعلمي للمطبوعات، بيروت، لبنان.

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaştırılmasında büyük etkisi olmuştur. Muharrem Ergin'in tabiriyle Horasan erenleri Anadolu'nun damarlarına ilim ve irfan kanını pompalamak görevini yapmıştır.

Jean Paul Roux "Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl" adlı eserinde İran Türkleri bölümünde şu bilgileri vermektedir: *"Fransa'nın üç katı büyüklüğündeki bir ülke olan İran'da Türkçe konuşan çok daha kalabalık bir azınlık vardır. Başlıca grup Azerilerdir (Azerbaycanlılar). Bunlar nüfusun %20'sini oluşturmakta olup yaklaşık 13 ila 14 milyon civarındadırlar.* Bu eserin bir diğer bölümünde şu bilgilere yer verilmektedir: *Iran tarihinde Türklerin oynadığı rol ve Azerbaycan topluluğun bütünlüğü düşünülünce İran'da Türkçe konuşan nüfusun önemi göz ardı edilemez, çünkü nüfusun neredeyse üçte birini oluşturmaktadırlar. Zaten bu azınlık pek çok kez, özellikle de İkinci Dünya Savaşından sonra SSCB, Azerbaycan'ı İran'dan ayırmaya çalıştığı sırada (Güvenlik Konseyine 12 Aralık 1946 tarihinde yapılan çağrı) ağırlığını hissettirmiştir*.[12]

Safevi döneminde İtalyan gezgini Pietro Della Vale 18 Aralık 1617 yılında İsfahan'dan yazdığı bir mektupta o dönem Türk hâkimiyeti ve Türk dili konusunda önemli bilgiler vermektedir. Mektupta şu bilgilere yer verilmektedir: *"İran'da genellikle Farsça yerine Türkçe konuşulmaktadır. Özellikle de bu dil saray da ve yöneticiler arasında yaygındır. Türkçeyle anlaşmanın nedeni İranlıların bu dile daha artık değer verdiklerini göstermez. Bu daha ziyade ordunun tümün Türk kökenli Kızılbaşlardan oluşmasından ileri gelmektedir. Çeşitli kavimlerden oluşan şahın kulları da bu dilde konuşmakta ve Farsça bilmemektedirler. Bu nedenle sadece emirler orduyla ilgili konumunda değil, aynı zamanda Şah da onlarla sıkı irtibatta olduğu için kendi isteklerini anlatması bakımından Türkçe konuşmaktadır…"*. İtalyan gezginin mektubundan o dönem Türk dilinin nüfuzu ve etkisini anlamak mümkündür.

Türkler tarih boyu İran'da Selçuklar, Gazneliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Kaçarlar gibi büyük Türk devletleri kurmuşlar. Firdevsi Fars edebiyatının ünlü eseri olan "Şehname"yi Gazneli Mahmut'un himayesi altında yazmış ve ona sunmuştur.

Faruk Sümer "Oğuzlar" adlı eserinde XIX. yüzyılda İran'da yaşayan Türkler hakkında önemli bilgiler vermiştir.[13] XIX. yüzyılda İran'ı ziyaret eden Lady Sheil ve Dupre adlı iki Avrupalı seyyahın gözlemlediği ve yetkililerden aldığı bilgilere dayanarak İran'daki Türk oymakları hakkında bilgi toplamışlar. Faruk Sümer'in belirttiği gibi Dupre İran'daki Türk oymaklarını dillerine göre ve Lady Sheil bölgelere göre Türk oymakların sıralamıştır. Dupre listesinde 39 oymağın adını şu şekilde vermiştir: 1- Avşarlar, 2- Kaçarlar, 3- Mukaddem, 4- Dumbelu (Dümbülü), 5- Türkmen, 6- Kengerlu, 7- Taliş, 8- Kara-Çorlu, 9- Şah-Dullu, 10- Kara-Gözlü, 11- Aynalu, 12- Bayat, 13- Beğ-Dili, 14- Kurd-Beçe, 15- Türkü-Mafi, 16- Kocavend, 17- Abhul-Meliki, 18- Rahimlu, 19- Fars-Medanlu, 20- Nasır-Baharlu, 21- Muğanlu, 22- Huda-Bendelu, 23- Hacılar, 24- Şah-Seven, 25- Emranlu, 26- Kara-Hamzalu, 27- Emvarlu, 28- Ustacalu, 29- Sarıcalu, 30- Han-Çobanlu, 31- Civanşir, 32- Koyunlu, 33- Celayir, 34- Halac, 35- Sa'dlu, 36- Bulverdi, 37- Kaşkay, 38- Kurd, 39- Acurlu. Lady Sheil ise İran'daki Türk oymaklarını şu şekilde vermiştir; 1- Azerbaycan oymakları, 2- Mazenderan oymakları, 3- Tahran oymakları, 4- Hamse oymakları, 5- Kirman oymakları, 6- Hemedan bölgesi oymakları, 7- Fars bölgesi oymakları, 8- Horasan oymakları, 9- Kirmanşah oymakları.[14]

Halk edebiyatında bulunan Bayatı, Geraylı, Varsağ gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu nazım türlerinin kökünün İran da olduğunun belirtisidir.

---

[12] . Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi pasifikten Akdenize**, Kabalcı yayınevi İstanbul 2004. s.462.
[13]. Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Ana Yayınları, 3. baskı, Ankara 1965, s. 633.
[14]. Faruk Sümer, age, 633-641.

Bugün bile Bayat boyu Şiraz kentinin çevresinde, Geraylılar ve Varsaklar da İran'ın Horasan bölgesinde yaşamaktadırlar.

İran'da Sakalardan Gaznelilere, Selçuklardan Karakoyunlulara ve Akkoyunlular'a, Safeviler'den Kaçarlara uzanan pek çok Türk devlet ve hanedanı uzun dönemler hüküm sürmüşler.[15] İran, X. asrın son çeyreğinden XX. asrın ilk çeyreğine kadar yaklaşık 950 yıl Türk hâkimiyetinde ya da Türk hanedanı idaresinde bulunan ve orada iskân olunan Türklerin ülkesidir. Dolayısıyla Türklerin ve Türk kültürünün en yoğun olduğu ülkelerin başında İran gelmektedir.

Selçuklu İmparatorluğundan önce bu bölgede Türk varlığı görülse de, Selçuklu İmparatorluğu ile birlikte Türk topluluklarının Horasan, Kirman, Fars, Irak ve Azerbaycan bölgesinde yoğunlaştığını görüyoruz. Ordu ve saray dilinin Türkçe olması dönemin Farsça edebi dilini etkilemiş ve birçok Türkçe sözlük Farsçaya geçmiştir. Bu dönemde Selçuklu sarayında Fars edebiyatı gelişmiş ve Şehname gibi önemli eserler ortaya çıkmıştır.

XIV. – XV. yüzyılda İran'da Oğuz boylarından olan Karakoyunlular ve Akkoyunlular güçlü devletler kurdular. Karakoyunlular Baranlu ve Akkoyunlular Bayındır boyundandır. Avşarlar, Salurlar, gibi diğer büyük Oğuz boyları da bu dönemde etkilerini kaybetmemişlerdi. Olearis XVII. asırda İran'ın çeşitli bölgelerinde Türk varlığını tespit etmiştir. Onun tespitine göre; "Halhal'da Kaçarlar, Marağa'da Hulagu ulusundan Turgaylar, Erdebil'de Kıpçaklar ve Oyratlar, Hoy'da Ivalılar, Hemedan kenti ve civarında Karakoyunlulardan olan Baharlu boyu bulunmaktadır."[16]

XVI. asırda bir İran tarihçisinin "Azerbaycan bütün İran'ın özeti ve askeri kuvvetinin kaynağı olmuştur" ifadesini kullanması,[17] İran'da Türk varlığının ne kadar köklü ve yoğun olduğunun göstergesidir.

Moğol istilasıyla birlikte bölgeye Türk-Moğol göçleri başlamıştır. Bu dönemde Tebriz, Marağa ve Sultaniye gibi Türk kentleri gelişmelerini sürdürmüşler. İlhanlılar 1230 yılında Tebriz'i kendilerine başkent seçmişler. Bu dönemde bilim ve sanata yüksek değer verilmiş, önemli bilim merkezleri açılmıştır.

İlhanlılardan sonra Celayirliler ve Timurlular dönemi, Moğol unsuru tamamıyla Türkleşmiş ve Türk nüfusu artmıştır. Bu dönemde Anadolu ve Suriye'den de bu bölgeye Türk göçleri olmuştur.[18] Faruk Sümer bölgedeki göçlerin yalnız İran'dan Anadolu'ya olmadığını ve Kaçar Türklerinin Anadolu'dan gelip ve İran'da hâkimiyeti ele aldıklarını belirtmiştir.[19]

İran'da Türk varlığı ve Türk edebiyatı konusunda Mehmet Fuat Köprülü "Edebiyat Araştırmaları"nda önemli bilgiler vermiştir. İran'da Türk nüfusu ve Türkçe konuşan halklar konusunda birçok seyyahın ifadesine bu eserde rastlamaktayız. Fransız Seyyah "Chardin", Safeviler dönemi İran ordu dilinin Türkçe olduğunu, İran'ın Güney ve Batı sınırlarından başlayarak eski Partlar memleketinin daha ötesine kadar, Farsçadan daha çok Türkçe konuşulduğunu görmüştür.[20] XVII. asrın ilk yarısında seyyah "Olearius", Derband'de Dede Korkut hikâyelerini duymuş olmasından, A. Chodzko da İran sarayında Köroğlu hikâyesinin okunduğundan bahsetmektedir.[21] Bu bilgilerden İran'da Türklerin zengin bir kültüre sahip olduklarını anlamaktayız.

Orta Asya (Türkistan) ve Kafkaslarda Moğol istilası ile birlikte bölgede nüfus yapısında değişikler olmuştur. Bu dönem Anadolu'ya yapılan göçlerin büyük kısmı Türkistan'dan İran

---

[15]. Nevzat Özkan, **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 76.
[16] . Mehmet Fuat köprülü, age, s. 24.
[17] . age, s. 27.
[18] . age, s.27.
[19] . Faruk Sümer, age, s.236.
[20] . Mehmet Fuat köprülü, age, s. 17.
[21] . age, s. 17.

yolu ile olmuştur. Faruk Sümer bu dönem İran'dan aydınlar, tacirler ve sanatkârlardan büyük bir kitlenin Anadolu'ya geldiğinin kanısındadır. Bu dönemde Horasan erenleri Anadolu ve Türkistan erenlerinin büyük göçleri olmuştur.[22] Moğolların İran istilasıyla birlikte bölgede Türk varlığının güçlenmesine neden olmuştur. Bu dönem İran'da Moğolca ve Türkçe konuşuluyordu. Türk çoğunluğu içerisinde bulunan Moğollar gittikçe Türkleşmişler. İlk Moğol hanları Hulagu, Akaba ve hatta Argun'un Türkçe bildikleri şüpheli olsa da,[23] Tebriz'i başkent seçen Gazan Han Türkçeyi öğrenmiştir. Moğol askerleri ve komutanların arasında bulunan Türkler ve Moğolların İslamiyeti kabul etmelerinin Moğolların Türkleşmesinde önemli rolü olmuştur. Bertold Spuler "İran Moğolları" adlı eserinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.[24]

Türklerin göçleri yalnız İran'dan Anadolu'ya olmamış, zamanında Anadolu'dan da İran'a göçler olmuştur. Faruk Sümer'in ifade ettiği gibi Anadolu oymaklarının kollarını İran'da da görebiliriz. Bugün Kuzey Azerbaycan'da ve İran'ın Güney Azerbaycan ile diğer bazı eyaletlerinde yaşayan Türklerin büyük kısmını Anadolu'dan gelmiş köylü ve göçebe oymaklar teşkil etmiştir.[25]

XVI. yüzyılda kurulan Safevi devletinin kuruluşundan başlayarak, son zamana kadar İran'da etnik durumda büyük değişiklik olmamıştır.[26] 1828 yılında İran Rusya anlaşmasıyla Azerbaycan bölgesinin ikiye ayrılması, Kuzey kısmının Rusya'da kalması ve Güney kısmının İran'da kalması bir milletin kaderini ikiye ayırmıştır.

900 yıl İran'a hâkim olan Türkler günümüzde de çoğunluğu teşkil etmektedirler. Tarih ve nüfus itibariyle İran aslında bir Türk ülkesidir. Fars azınlığının Türk çoğunluğuna tahakkümü İran'da yaşanmaktadır. 32 milyondan fazla Türk İran'da yaşamaktadır. Türkler İran nüfusunun %50'sinden fazlasını oluşturmaktadırlar. Ancak özellikle Şah döneminde Fars dili ve kültürü etkisi altında kalmışlardır.[27]

İran'da yaşayan Türklerin çoğunluğunu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkleri, tarih boyunca bir taraftan İran, bir taraftan da Rusya kıskacı arasında olmuştur. Çarlık Rusya Kafkasya'nın güneyine indiği dönemde, Azerbaycan'ın kuzeyinden güneyine kadar yirmiye yakın hanlık bulunmaktaydı. Bu hanlıkların arasında birliğin olmaması Rus istilasını kolaylaştırmıştır ve 1828 yılında yapılan Türkmençay antlaşmasıyla Azerbaycan ikiye ayrılmıştır.[28] Azerbaycan'ın Kuzey bölümü Rusya toprakları içine alınmış, güney kısmı ise İran topraklarına ilave edilmiştir. Kuzey Azerbaycan bağımsızlığını elde etmiş olsa da, Güney Azerbaycan hâlâ İran sınırları içerisindedir.

İRAN'DA TÜRKLERİN YAŞADIĞI BÖLGELER

İran'da yaşayan Türkler yalnız Azerbaycan Türkleri değildir. İran'ın yer yer her tarafına yayılan, Afşarlar, Bahtiyariler, Halaçlar, Eşgan Türkleri, Kaçarlar, Karakalpaklar, Türkmenler Özbekler, Şahsevenler, Kayarlar, Kaşkaylar,[29] göçebe veya yerleşik şekilde İran'ın çeşitli kentlerinde yaşamaktadırlar.

1925 yılında yönetimi Kaçar Türklerinden devralan Pehlevi ailesi, 1979'daki İran İslam devrimi ile yerini bugünkü yönetime bırakmıştır.

İran'ın her tarafına yayılan Türkler üç bölgede yoğunlaşmıştır:

1. Kuzeybatı Türkleri (Azerbaycan Türkleri)

---

[22] . Erman Artun, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Karahan Kitabevi 2012 Ankara. s. 45.
[23] . Faruk Sümer, age, 156.
[24] . Spuler Bertold, **İran Moğolları**, Çeviren Köprülü, Cemal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957Ankara. s.115.
[25] . Faruk Sümer, age, 236.
[26] . Mehmet Fuat köprülü, age, s. 30.
[27] . Ali Güler, Akgül, Suat, Şimşek Atilla, **Türklük Bilgisi**, Tamga Yayıncılığı, 2001 Ankara. s. 518.
[28] . Ahmet Karaca, "Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri", **Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002. s. 161.
[29] . Mehmed Emin Resulzade, "**İran Türkleri**", Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Ankara 1993. s. 149.

2. Kuzeydoğu Türkleri (Horasan ve Türkmen Türkleri)
3. Güney ve Merkez Türkleri (Kaşkay, Hamse ve İsfahan Türkleri).[30]

1. Kuzeybatı Türkleri (Azerbaycan Türkleri)

Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere, Afşar, Bayat, Begdili, Bayındır, Kıpçak, Halaç, Tekeli, Şamlı, Usanlı, İspirili, Karagözlü, Buçarlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Rumlu, Ustaclu, boyları oluşturmaktadır. Bu boylardan Kıpçak ve Halaçlar hariç diğerleri Oğuz boylarındandır. Bu bölge İran'ın resmi haritasında da Azerbaycan bölgesi olarak adlandırılmaktadır.

2. Kuzeydoğu Türkleri (Horasan-Türkmen Türkleri)

Çoğunu Türkmenler ve Horasan Türkleri oluşturmaktadır. Ayrıca Geraylı, Temirtaş, Çağatay, Celayir, Karşıkuzey, Afşar ve Bayat boyları da bu bölgede yaşamaktadır.

3. Güney ve Orta İran Türkleri

Kaşkaylar, Hamseler, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri ve İsfahan Türkleri yaşamaktadırlar.

1. KUZEYBATI TÜRKLERİ (AZERBAYCAN TÜRKLERİ)

Azerbaycan coğrafyasının adını ilk olarak Kaşkarlı Mahmut'un Divan-ı Lugat'it-Türk eserinde dünyayı yuvarlak çizdiği haritada geçtiğini görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde Kâtip Çelebi Azerbaycan coğrafyasını tanımlamıştır. Kâtip Çelebi (1609–1658) "Cihannüma" adlı eserinin 38. bölümünü Azerbaycan'a ayırmıştır. Kâtip Çelebi'nin bu eseri 17. yüzyılda Osmanlı bilginlerinin Azerbaycan'ı nasıl gördüğünü ve anladığını göstermesi bakımından önemlidir. Kâtip Çelebi çeşitli kaynaklardan yararlanarak ve kendi gözlemleriyle Azerbaycan hakkında önemli bilgiler vermektedir.[31] Kâtip Çelebi Azerbaycan coğrafyasını şöyle tanımlar: "*Batıda Ermeniye (Van) ve Diyarbakır, güneyde Irak-ı Acem ve Şehrizur, kuzeyde Deylem, Tabaristan, Mazenderan beldeleri ve kuzeyde Şirvan ve Hazar denizi (Bahr-i Hazar) ile çevrili sahaya Azerbaycan denilmektedir*."[32]

İran'da çoğunluğu teşkil eden halk Azerbaycan Türkleri olmuştur. Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bu bölge II. Dünya savaşında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde milli ordu kurma, toprak reformu, kültürel çabalar yoğunlaşmıştır. Fakat İngiliz, Rus ve İran etkileri sebebiyle bu girişimlerden sonuç alınamamıştır.[33] 1945 yılında kurulan Azerbaycan Milli hükümet 1946 yılında yıkılmıştır.

Azerbaycan Türklerinin İran Tarihinde önemli yerleri vardır. İran kültürü Azerbaycan Türklerinden olan Safeviler himayesinde gelişti. Şah İsmail'in bizzat kendisi Hatayî ya da Şah Hatayi mahlasıyla Azerbaycan Türkçesinde pek çok şiirler yazdı. Onun döneminde İran'da Türkçe resmi dil ilan edilmiştir. Sarayda Türk dilinde şiirler söylenmiş ve ozanlar bu dönemde büyük saygı görmüşler. Hatta âşık edebiyatında olan divan türü şiirleri ilk defa bu dönemde ortaya çıktığı bilinir.

Şah İsmail Hatayi Azerbaycan ve İran tarihinde büyük rol oynamıştır. Erdebil'de Safevi devletini kuran ve Tebriz'i kendine başkent seçen Şah İsmail Şii mezhebini İran'da resmileştirdi. Türkçe şiirler yazan Şah İsmail aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinin gelişmesinde önemli payı olmuştur. Safeviler devrinde başkent Tebriz'i Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından uzak tutulması için, önce Kazvin'e daha sonra İsfahan'a taşınmıştır. Başkentin

---

[30] . Alırıza Sarrafi, "İran Türklerinin etnografyası ve Türk folklorunun araştırılmasındaki sorunlar", **Uluslar Arası Halk Edebiyatı Kurultayı**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2955, Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:335, Seminer- Kongre Bildirileri Dizisi:72, Ankara 2002. ss. 641–650.

[31] . M. Akif Erdoğru, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümasında Azerbaycan", **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002. s.124.

[32] . **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 307 numaralı yazma eserler.

[33] . Nevzat Özkan, age, s. 76.

taşınmasıyla birlikte sanatkârlar, tacirler ve bilim adamlarının İsfahan'a göçmesi Tebriz'i olumsuz yönde etkilemiştir. Böylelikle Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere Tebriz kenti, Şii Safevi ile Sünni Osmanlı savaşları olumsuz etkilemiştir.

Azerbaycan coğrafyası Rusya ve İran arasında yapılan 1829 Türkmençay anlaşmasıyla ikiye ayrılmıştır. Büyük bölümü İran sınırları içerisinde kalmış ve Kuzey bölgeleri Rusya Federasyonuna eklenmiştir. İran'ın Kuzey Batı bölgesinde bulunan Güney Azerbaycan bölgesi, daha sonra Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan ve Hemedan illerine ayrılmıştır.

Günümüzde Güney Azerbaycan Türkleri İran'ın kuzeybatı bölgesinde Tebriz, Urmiye, Erdebil, Zencan, Gazvin, Marağa, Hoy, Maku, Sulduz, Goşaçay, Miyane, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Sovukbulak, Hemeden, Bicar, Gurve, Tikantepe ve birçok kentte-yaşamaktadır.

Jean Paul Roux Azerbaycan Türklerinin İran'da dağılımı hakkında şu bilgileri vermektedir: "Azerbaycan Türkleri, genelde bölgenin başkenti Tebriz'de ve aynı etnik gruptan gelip aynı dili konuştukları Azerbaycan Cumhuriyeti'yle sınırı olan bölgede yaşarlar. Dörtte biri kadarı da yoğun biçimde gruplaştıkları ve bu nedenle de Azerî [Azerbaycan] kentlerinde biri sayılan Tahran'da yaşamaktadırlar."[34] Jean Paul Roux aynı eserin "İran sefeviler" bölümünde şu bilgilere yer vermiştir: "Doğu Anadolu'nun Türkmen ortamında, Safevi hareketi doğmuştur. Bu hareket daha sonra modern İran'ın kurucuları olacak Safevi hanedanlığını yaratacaktır. Ama Minorsky Safevilerin, göçebe Türklerin antik Med ve Pers ülkesindeki egemenliğinin ifadesi olduğunu söylemektedir. İran Safevileri'nin, son derece güçlü ulusal duygulara sahip olmalarına karşın, hareketli Türk azınlığın da bu ülkede etkili olduğu doğrudur."[35]

2. KUZEYDOĞU TÜRKLERİ (HORASAN-TÜRKMEN TÜRKLERİ)

Azerbaycan Türklerinden sonra en büyük Türk nüfusuna sahip olan Türkmen Türkleri'dir. İran'ın Kuzey Doğusunda Çukursu, Gürgan Günbed Kavus, Gümüştepe, Ak kale şehirlerinde Horasan bölgesinde Türkmenistan sınırlarında yaşamaktadırlar. Türkmenlerin, din ve bilim adamlarıyla Türk kültüründe ve Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük etkisi olmuştur.[36] Dil bakımından İran Türkmen ağzı, Doğu Oğuz Türkçesinin devamı olup, Türkmen Türkçesinden çok, Batı Türkçesinin devamı olan Türkiye ve Azerbaycan Türkçesine yakındır.[37]

Türkmenistan sınırları yanında yaşayan İran Türkmenleri, adetler ve geleneklerini korumuşlar. İran Türkmenleri hakkında Prof. Dr. Sultan Tulu önemli araştırmalarda bulunmuştur. Sultan Tulu bölgede incelemelerde bulunduktan sonra bulgularını kitap ve makale şeklinde yayımlamıştır.[38] Güney Azerbaycan Türkleri ve İran Türkmenleri her zaman bir dayanışma içerisinde bulunmuşlar. Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Türklerinin çıkardığı "İnkılâp Yolunda" adlı bir dergi, 1981–1988 arasında Türkmenler için "Galam Uca" adıyla 2 sayısı yayımlanan bir özel ek çıkarmıştır. Bu sayıda İran Türkmenleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir.[39] Araştırmacı ve bilim adamı Sarrafi bu bölgedeki Türkleri iki bölümde ele almıştır. Bunlar Horasan Türkleri ve Türkmenlerdir.[40]

---

[34] . Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi pasifikten Akdenize**, Kabalcı yayınevi İstanbul 2004. s.461.

[35]. Jean Paul Roux, age, s.375.

[36] . Rafael Blagga, age, s. 312.

[37] . Gerhard Dorefer, Horasan Türkçesi üzerine çalışmalar yürütmüştür. Vefatından sonra öğrencisi Sultan Tulu onun çalışmalarını sürdürmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. "İran'da Türkler", **Türk Dili** Sayı:341, Kasım 1987, s.241–245.

[38] . Sultan Tulu, "İran'da Horasan Türkçesi Bir Dergi: Galam Ucu", Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988 Ankara.

[39] . Sultan Tulu, age, s. 80.

[40] . Aliriza Sarrafi age, s. 643.

a- Horasan Türkleri

Horasan Türkleri, Afşar, Bayat, Celayir, Çağatay, Ecirli, Geraylı, Karagözlü, Karşıkuzey, Kazak, Kengerli, Timurtaş, Ustaçlu gibi Türk boylarının birleşip kaynaşmalarından oluşmuşlardır. Horasan'ın kuzeyinde Bocnurd, Deregez ve Şirvan'ın birçok yerleri, Fenderesk, Guçan, İsferayin, Meşhed, Nişapur, Ramiyan ve Sebzevar ve Türbet-e Haydariye ellerinin oluşturduğu Horasan Türklerinin nüfusu iki milyondur. Tamamı Müslüman olup on iki imamlı Şia mezhebine bağlıdırlar.[41]

b- Türkmenler

İran'da Azerbaycan Türklerinden sonra en fazla nüfusa sahip olan Türk grubu Türkmenlerdir. İran Türkmenleri, İran'ın Horasan bölgesinde yaşamaktadırlar, bundan dolayı Horasan Türkmenleri olarak da bilinirler. Ancak kendileri yaşadıkları coğrafyayı Türkmen-Sahra olarak adlandırmaktadırlar.[42] Gülistan eyaletinin kuzey kısımlarında ve Horasan'da yaşayan Türkmenler, Oğuz Türklerinin Salur, İmur ve Dodurga boylarından olsalar da bugün Gölken, Yomut ve Teke Türkmenleri adı ile bilinmektedir.[43]

Sarrafi, "İran Türkleri'nin Etnografyası ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar" adlı çalışmasında Türkmen nüfusunun 700-800 bin (2000 yılı) olduğunu belirtmektedir.[44] Abdurrahman Deveci ve Davut Turan ise bu bölgede yaşayan Türklerin nüfusunu iki milyon olarak vermektedir.

3. KAŞKAY TÜRKLERİ

Kaşkay adının Kaşgar şehri ve Özbekistan'daki Kaşka Derya ile bağlantılı olduğu görüşleri var. Ahmet Caferoğlu'na göre Kaşkaylar soy olarak Oğuz Türklerinden gelen Kaşkay Türkleri, Hülagü Han zamanında Kaşgar'dan İran'a gelip yerleşmişlerdir.[45] Ancak Minorsky, Kaşkayların esas kütlesinin Moğol devrinden önce Selçuklular zamanında İran'ın orta kesimlerine yerleşmiş olduğunu yazıyor.[46] İranlı tarihçi Said Nefisi, Kaşkayların Şah İsmail veya Şah Abbas tarafından İran'ın güney illerine göçürüldüğünü, 1607- 1618 yılları arasındaki Osmanlı-İran savaş esnasında Kaşkayların ve Kaçarların Osmanlılarla olan yakınlığı olduğunu (Sünni oldukları için) bu yüzden Azerbaycan'dan uzaklaştırıldığını yazmıştır.[47] Balayan'a göre Kaşkay adının Azerbaycan'da bulunan "Gaşga Dağı" adı ile bağlantısı var.[48]

İran Türklüğünde merkez Türklerden olan Kaşkaylar, Gomse, Burçin, Ramhormoz, Behbehan ve diğer kentlerde yaşamaktadırlar.[49] Kaşkay Türkleri İran tarihinde Rıza Şah aleyhine ayaklanmaları ve Tahran'a çıkarma yapmaları ile bilinmektedirler. Ne yazık ki Rıza Şah onları önce silahsızlandırmış, daha sonra katliamlarına başlamıştır. Son zamanlara kadar yarı göçebe hayatı süren Kaşkaylar, birbirlerine olan bağlılıkları, plânlı ve teşkilatlı hareketleri

---

[41] . age, s. 644.
[42] . Sultan Tulu, age, s. 82.
[43] . Aliriza Sarrafi age, s. 644.
[44] . age, s. 644.
[45] . Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri** adlı eserinde bu konuda ayrıntılı bilgi vermiştir. Ayrıca Türk Kültürü dergisi 50. sayısında "İran Türkleri" makalesinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir.
[46] . Vladimir Minorski, "Halaç Türk diyalekti", **Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi**, C.IV, S.1-2, İstanbul 1950. s. 103.
[47] . Said Nefisi, (Farsça), **تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوران معاصر (Tarihe İctimai ve Siyasiye İran Der Devrane Moaser)**, Tahran 1965. s. 178.
[48] . Balayan B. N, Çeviren Çelik Muhittin, "Kaşkay Türkleri", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C:20 Ankara 2005. s. 658.
[49] . Ahmet Caferoğlu, "İran Türkleri", **Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, S:50 İstanbul 1966. s.25-33.

ile tanınmışlardır. İkinci Dünya Savaşı esnasında cereyan eden ve Kaşkaylar ile İran hükümetini karşı karşıya getiren önemli bazı hadiseler, Türkiye hükümetinin araya girmesi ile yatıştırılmıştır.[50] Fakat Kaşkayların bu hareketleri İran hükümetleri tarafından hoş görülmemiş ve onların başka bölgelere sürgüne gitmelerine sebep olmuştur. Bu arada, son İran-Irak savaşında, yaşadıkları Basra Körfezi kıyıları harp sahasına yakın olduğu için, Kaşkaylar büyük zayiat görmüşlerdir.

Kaşkaylar'ın dilleri Oğuz grubundan olup Azerbaycan Türkçesi özelliklerini taşımaktadır.

4. AFŞAR (AVŞAR) TÜRKLERİ

Kaşgarlı Mahmut, 24 Oğuz boyu içinde Avşar'ı da sayarken "işlerini çabuk yapan" anlamına geldiğini belirtir. Reşideddin'e göre Avşar, "ava hevesli" anlamına gelmektedir. Ayrıca "Avşar" kelimesi kuş ile avlanan anlamında kullanılmıştır. Ahmet Caferoğlu ise "Vambery'nin bu kelime kökünü 'Afşar' olarak kabul ederek toplayan, toplayıcı anlamına geldiğini belirtmekte ve 'avşamak' fiilinden türediğini belirtip bunun sadece bir tahmin olduğunu" ifade etmektedir.[51]

Meşhur Türk Seyyahı Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Avşar ve Türkmenlerin (İran'da) Sehend, Urmiye ve Salmas arazilerinde yaşadıklarını belirtilmiştir.[52] Afşarların büyük çoğunluğu göçebe bir hayat tarzını sürdürmekte, belli bir bölümü ise tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir.[53] İran'ın geniş sınırları içerisinde dağınık ve düzensiz bir halde yayılmışlar. Afşarların bir bölümü Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir.

Faruk Sümer Oğuzlar adlı eserinde İran Afşarlarının boylarını Mansur Beğ (Kuh-Gilûye) Afşarları, İmamlı Afşarları, Alplu, Usalu, Eberlu olarak tanıtmıştır.[54] Enver Uzun "Türkler" ansiklopedisinde İran Avşarlarını, Huzistan Avşarları, Kazerun Avşarları, Kuh-Giluye Avşarları, Hamse Avşarları, Horasan Avşarları, Urmiye Avşarları, İmamlu Avşarları, Alplu Avşarları, Eberlu Avşarları sekiz bölgede tanıtmıştır. [55]

Afşar Türklerinin İran'ın tarihinde Nadir Şah Afşar vesilesiyle önemli bir yeri vardır. İran'da geniş coğrafyada yaşamaktadırlar. Urmiye Gölü kıyısında, Hemedan, Kirmaşah, Kaşan gibi farklı bölgelerde göçebe hayatı yaşamaktadırlar. XII. yüzyılda İran'ın Huzistan eyaletinde Avşarların yaşadığı bilinmektedir. Safevi devleti döneminde de Suriye Afşarlarından İran'a göç etmişler. Faruk Sümer'in tespitine göre İran'daki büyük Afşar topluluğu Anadolu'dan ve Halep'ten göç eden Afşarlar İran'daki büyük Afşar topluluğunu oluşturmuştur.[56] XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'dan yine İran'a göçerek Urmiye'den Herat'a kadar olan geniş bir bölgede yerleşmişlerdir. Şah İsmail bu Avşarları özellikle Horasan sınırını korumakla görevlendirmiştir. Daha sonra, 1736'da Nadir Şah bu Avşar boyları ile Afşarlar hanedanını kurmuştur.

Nadir Şah Afşar (1736–1747) Afşarların Kırklu oymağından idi. Türklüğe önem veren Nadir Şah, Osmanlı hükümdarı I. Mahmut'a gönderdiği mektupta Türk olduğunu vurgulayıp, aynı kökten geldiklerini söylese de Osmanlı devlet adamlarından istediği yanıtı alamamıştır.

---

[50] . Bu olayların biri Metin Ören'in "İran Türklüğü" adlı eserinde anlatılmaktadır: "1943 yılında Kaşkay Türklerinin bölgesinde acil iniş yapan müttefik uçağının pilotu Kaşkaylara sığınınca Kaşkaylar onu İran'a iade etmek istemezler. Bunu gören İran hükümeti bölgeye asker yürütür. Kaşkayların pilotu yalnız büyük hakan (Türkiye Cumhurbaşkanı'na) verecekleri söyleyince dönemin Türkiye büyükelçisi Ankara ile temasa geçip büyük facianı önlemiş olur. Ancak bu olaydan sonra Şah İran Türklerini yok etme politikasını Kaşkay Türklerinden başlatmıştır.

[51] . Ahmet Caferoğlu, age, s. 31.

[52] . **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 307 numaralı yazma eserler.

[53] . Ahmet Caferoğlu- Tahsin Yücel Tahsin, "İran'da Türkler", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 2009, s.93.

[54] . Faruk Sümer, age, s. 276.

[55] . Enver Uzun, "İran Avşarları", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları C:20, Ankara 2002.s. 652–657.

[56] . Faruk Sümer, age, s. 286

Afşarların büyük çoğunluğu göçebe bir hayat tarzını sürdürmekte, belli bir bölümü ise tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. İran'ın geniş sınırları içerisinde dağınık ve düzensiz bir hâlde yayılmış olduklarından kavim havasını oluşturamamışlardır. Afşarların bir bölümü Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. İran Afşarları, günümüzde, Urmiye gölünün kuzey batısında Hemedan, Kirmanşah, Nişabur, Kirman'ın güneyinde dağınık halde yaşamaktadırlar.

4. HALAÇ TÜRKLERİ

En eski Türk boylarından olan Halaç Türkleri bugün İran'ın Tahran, Kum, Erak kentleri çevresinde yaşamaktadır. Bu Türkler 20. yüzyılın başlarında Minorski'nin Halaç Türkleri'nden yaptığı derlemelerle bilim dünyasına tanıtılmıştır.[57] Halaç Türkleri'nin yaşadığı yerler Kum, Tefriş, Erak ve Silifça'nın etrafında bulunan 50- 60 köyden oluşmaktadır.

Alman bilim adamı Dorefer Halaç Türkleri ile ilgili 36 makale ve 5 kitap yayımlamıştır.[58] Alman bilim adamı Halaç Türkçesinin önemini şu ifadelerle vurgulamıştır: "Halaç Türkçesinin büyük ölçüde arkaik şekillere sahip olması, Horasan Türkçesi ile olan etkileşimi ve az da olsa Güney Oğuzca (Azerbaycan Türkçesi) ile olan bağlantıları nedeniyle, bu dil özel bir yere sahiptir. Halaçça iki yönden uç noktadadır: Bir taraftan yabancı bir dilin yoğun etkisi; diğer taraftan ise güçlü bir arkaizm ve otonomi gösterir."

Halaçlar, günümüzde Orta İran'da, Tahran'ın 200 km kadar güney-batısında, Save Hemedan ve Kum bölgesinde yaşamaktadır. Halaçların gerçek sayısını tahmin etmek zordur. Bu Türklerin bir kısmı Azerbaycan Türkçesi, bir kısmı da Farsça konuşmaktadırlar. Yok olma tehlikesi Halaç Türkçesi üzerinde en büyük korkudur. Ali Kemali ve Ali Tebrizli gibi Türkologlar bu sahada çalışmalar yürütmüşler.

Fars eyaletinde yaşayan ve Salgurlu hanedanını oluşturan Türkmen ve Halaçlar, Salgurlu devleti ortadan kalktıktan sonra da varlıklarını sürdürmüşler. Halaç Türkçesi'nin Eski Türkçe ile bağlantıları bulunmaktadır. Birçok arkaik Türkçe sözcükler bu ağızda hâlâ kullanılmaktadır.[59]

5. KAÇAR TÜRKLERİ

İran tarihinde son Türk hükümdar olan Kaçarlar 1925'e kadar İran'da hüküm sürmüşler. Bu sülaleden sonra yabancı güçler vasıtasıyla Türkler İran yönetiminden çıkarılmışlar. Rıza Şah, İngilizlerin yardımıyla Kaçar sülalesini devirip, Türk hâkimiyetine son vermiştir.

Timur hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Kacarlarla akraba olan Akkoyunlu devletinin hükümdarı Uzun Hasan'ın himayesine giren Kacarlar bu dönemden itibaren kuvvet kazanmaya başlamışlardır. Safevi şahlarından Şah Abbas, Kafkaslarda iyice güçlenen Kacarları, Gurgan (Görgen) ve Esterebad'a yerleştirmiştir. Said Nasifi'ye göre Şah Abbas'ın bu hareketleri, Kacarları Türkiye Türklerinden uzaklaştırmak ve aynı zamanda da tahtı Türkmen ve Özbek akınlarından korumak endişesiyle alakalıdır. Gence, Karabağ, Horasan,

---

[57] . Nevzat Özkan, **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 83.

[58] . Profesör Gerhard Dorefer 1968–69 ve 1973 yıllarında İran'daki Halac ve Horasan Türklerinin dillerini araştırmak için İran'da bulunmuş. Bu gezilerde önemli malzemeler toplamıştır. 2001 yılına kadar Almanya üniversitelerinde Güney Azerbaycan, Halac ve Horasan Türkleri hakkında seminerler vermiştir. İran Türkleri hakkında önemli görüşleri bulunmaktaydı. Gerhard Dorefer bölgede Türkoloji çalışmalarını yürüttükten sonra İran Türkleri hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: "Son yıllarda yapılan çalışmalar, bu konudaki boşluğu önemli ölçüde doldurmuş olmakla birlikte, daha fazla çalışmanın yapılmasına ihtiyaç vardır. Türkologlar için İran, hâlâ keşfedilmeyi bekleyen bir bölgedir."

[59] . Nabi Kobotarian, **Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi Adana 2008.

Merv, Esterebad gibi önemli şehirleri elinde bulunduran Kacarlar, Nadir Şah'ın ölümünden sonra ülkedeki karışıklardan faydalanarak iktidarı ele geçirmiş 1794-1925 yılına kadar İran yönetimini ellerinde tutmuşlardır. Hatta Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilen ve Türkiye-İran antlaşmana imza atan Şahkulu Han, Kacar Türklerindendir. Bugün Kacar Türkleri birçok boylarıyla birlikte Gurgan'ın Şovar-Şaku ve Mazenderan eyaletinin Hezar-Cebir bölgesinde yaşamaktadırlar. Bunlardan Şovar-Şakulular göçebe olup sürü beslerler. Hezar- Cebir'dekiler ise yerleşik hayata geçmişler ve günümüzde ziraatla uğraşmaktadırlar.[60]

1794'ten 1920-1925'e kadar İran'da hüküm süren Kaçarlar, İran tarihinde çok etkili olmuştur. Zeki Velidi Togan, Kaçarlar'ın Azerbaycan'daki en eski Türk uruğu(boyu) olduğunu söylemekte ve Ağaç-Eriler adlı bir Türk boyuyla alakalı olduklarını belirtmektedir.[61] Faruk Sümer de Kaçarların Anadolu'da Yozgat bölgesinde yaşayan Boz-Ok Türklerinden olduklarını ve Akkoyunlu devrinde İran'a göç ettikleri kanısındadır.[62] İran'ın merkezlerinde bulunan Ağacari (Ağaç-eri) kenti bu konuyu desteklemektedir. Ağaçeriler kendi aralarında Hatayi, Karabağı, Beydili, Tilkü Şiri boylarına ayrılmaktadırlar.

6. KARAPAPAK TÜRKLERİ

Karapapaklar, İran'ın kuzeybatısında Azerbaycan Türkleri içinde yaşamaktadırlar. Siyah astragan kalpak giydikleri için Karakalpak (Karapapak) olarak adlandırılmışlardır. Sulduz kentinde ve çevresinde hâlâ göçebe hayatı yaşamaktadırlar. Kendi aralarında Terkyavun, Saray, Araplu, Canahmedlu, Çaharlu, Ulaşlı gibi soylara ayrılmaktadırlar. Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da varlıkları bilinmektedir.[63] Bugün Türkiye'nin Kars ili ve ilçelerine bağlı 140 köyde, Ağrı ve Sivas civarında da Karapapaklar yaşamaktadırlar. Günümüzdeki sayıları 250 bin civarında olan[64] Karapapaklar, ekonomik ve kültür yönünden yaşadıkları halklardan ayrılmamaktadırlar. Dilleri Türkçe olup on iki imamlı Şia mezhebindendir.[65] Anadolu'dakilerden farklı olarak hâlâ aşiret hayatı sürmekte olup konargöçerlik devam etmektedir. Karakalpaklar Oğuz Türklerinden olup, Azerbaycan Türkçesi ile konuşmaktadırlar.

7. EBİ VERDİ TÜRKLERİ

Ebi Verdi sözü, hem kişi hem de yer adı olarak İran'da kullanılmaktadır. Nevâyi'nin "Nesâyimü'l Mahabbe" adlı eserinde de bu ad geçmektedir.[66] Ebi Verd bölgesi Şiraz kentinin yakınlarında bulunmaktadır. Osman Nedim Tuna 1987 yılında Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türk "Ebi Verdi, İran'da Bir Türk Diyalekti" makalesinde Ebi Verdi lehçesinin özelliklerini incelemiştir.[67] Şiraz ve çevresinde yaşayan Türkler, Fars edebiyatında da etki bırakmışlardır. Hafızın şiirlerinde Türk-i Şiraz güzelinin methinde söylenen şiirleri görmek mümkündür.

8. KENGERLİ TÜRKLERİ

---

[60] . Ahmet Caferoğlu, age, s. 32-33.
[61] . Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türk dili ve Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitapevi İstanbul 1981.
[62] . Faruk Sümer, age, 156.
[63] . Mehmet Metin Ören, **İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**, s11.
[64] . Ali Kafkasyalı, age, 108.
[65] . Ahmet Caferoğlu, age, s. 34-35.
[66] . Nevzat Özkan, age, s. 86.
[67] . Osman Nedim Tuna, "Ebi Verdi İran'da bir Türk Diyalekti", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni**, Türk Dil Kurumu Yayını, s.45-49, Ankara 1987.

Tahran çevresinde Veramin ve Kum kentlerinde yaşamaktadırlar. Kuzey Azerbaycan'da Gence vilayeti içinde dağınık şekilde bulunmaktadırlar. İran'ın merkezinde ve körfez kenarında Kengerli Türkleri görülmektedirler.

Bugün İran'ın çeşitli bölgelerinde göçebe Türk varlığının yanı sıra Kuzey Batı, Kuzey Doğu ve Merkez'de bulunan birçok yerleşik Türk kentleri bulunmaktadır. İran'ın kuzey batısında bulunan Azerbaycan bölgesinde, Tebriz, Urmiye, Erdebil, Sulduz (Neğede), Koşaçay (Miyandab) Eher, Erdebil gibi büyük kentlerin yanı sıra birçok kent ve kasaba bulunmaktadır.

İran coğrafyasında bulunan çeşitli etniklerin en büyük ve en güçlü olan Türkler ülkenin nüfusunun yarısını oluşturmaktadırlar. İran'da yaşayan Türkler kendilerine özgü gelenek ve görenekleri ile Türk kültürünü yaşatmaktadırlar. Bölgede yaptığımız "Tebriz Âşık Edebiyatı ve Âşık Geleneği" çalışmamızda İran Türkleri arasında bu geleneğin ne kadar güçlü şekilde devam ettiği ortaya koyulmuştur. Âşıklık geleneğinde ekol olan Âşık Kurbanı ve Hasta Kasım bu bölgenin âşıklarındandırlar Muharrem Kasımlı birçok âşık destanının ortaya çıkmasının bu bölgeden olduğu kanısındadır. Bölgede derlediğimiz "Şikâri Destanı" âşıklık geleneğinin en uzun manzum ve mensur destanı olarak tanıtılmıştır.[68] Halk edebiyatında bulunan Bayatı, Geraylı, Varsağ gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu nazım türlerinin oradan ortaya çıkma ihtimalini vermektedir.

9. DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI

Bu Türk topluluklarından, başka İran'da Baharlu, Eynallulu, Şahsevenler, Karadağlılar, Kıpçaklar, Bayatlar, Kengerli, Karaçorlu, Boçagçiler ve Karayiler[69] gibi Türk toplulukları İran'ın çeşitli kentlerine yayılmış şekilde yaşamaktadırlar.[70] Halk edebiyatında Bayatı, Geraylı, Varsak gibi nazım türlerinin İran'da Türk topluluğu adları arasında yer alması, bu nazım türlerinin kökünün İran'da olduğunun belirtisi sayılabilir.

Sonuç olarak bu gün İran'ın çeşitli bölgelerinde göçebe Türk varlığını yanı sıra Kuzey Batı, Kuzey Doğu ve Merkez de bulunan birçok yerleşik Türk kentleri bulunmaktadır. İran'ın Kuzey batısında bunan Azerbaycan bölgesinde, Tebriz, Urmiye, Erdebil, Sulduz (Neğede), Koşaçay (Miyandab) Eher, Erdebil gibi büyük kentlerin yanı sıra birçok kent ve kasaba bulunmaktadır. Türkçe konuşan başka halklar da İran'ın çeşitli bölgelerinde bulunmaktadır. Zagros Dağları civarında, Fars bölgelerinde ve Gurgan'da birçok Türk boyları yaşamaktadırlar. Türkmenistan'daki Türkmenlerin ataları Kuzeydoğu Türkmenleri ya da Fars Kaşgaylan gibi eskiden göçmen olan bu halklar yerleşik hayata karşı çıkıyorlardı, ancak belli bir suredir koy ve özellikle şehirler (Şiraz) olmak üzere yerleşmeye başlamışlardır. Bu halkların hepsi Şiirdir ve Şiiliğin İran'da devlet dini olarak kabul edilmesinde önemli bir rol oynamışlardır ve bu da bu halklara önemli bir ağırlık kazandırmıştır. Ayrıca Astara bölgesinin orman kısımlarında Darilu Türk aşireti, Erdebil bölgesinde de Beybağlu Türkleri oturmaktadırlar. Kazvin civarında da Çeğini Türkleri bulunmaktadır. Verâmin mıntıkasında İmarluları, Sircan'da Başmulları, Urmiye civarında yaşayan Kasımluları, Bem ve Nermâsîr tarafında Afşarlarla birlikte oturan Şehbegileri de bu İran Türklüğü içine katmamız lazımdır. Bunların dışında yine Azerbaycan eyaletinde yaşayan Kiresunlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, İlhanlı, Kızılayak, Başoğuz, Uğurlu, Kovanlı, Karasanlı, Karadolaklı, Tahtakapılı, Karababalı, Kalaçlı, Muganlı, Hıtaylı, Avkanlı,

---

[68] . Bu destan "Âşıklık Geleneğinin En Uzun Manzum ve Mensur Destanı Şikâri Destanı adlı bildiride tanıtılmıştır. 55 saat süren bu destan 1969 yılında Tebriz âşıklarından olan Âşık Yedullah tarafından söylenmiştir.

[69] . Ahmet Caferoğlu, Türk Kültür dergisinde "İran Türkleri" adlı makalede Ebiverdi Türkleri ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.

[70] . Ahmet Caferoğlu, age, s.55.

Kızılkeçili, Karaenikli, Karaçaylı, Osanlı, Umanlı, Kıyamandili, Çarıklı, Porsunlu, Develi Türk boyları yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

1. ARTUN Erman, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Karahan Kitabevi 2012.
2. ATSIZ Hüseyin Nihal, **İran Türkleri, Makaleler I**, İrfan Yayınları, İstanbul 1970.
3. BALAYAN B. N, Çeviren Çelik Muhittin, "Kaşkay Türkleri", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C:20 Ankara 2002.
4. BERTOLD Spuler, **İran Moğolları**, Çeviren Köprülü, Cemal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957Ankara.
5. BLAGGA, Rafael, **İran Halkları El Kitabı**, Ankara 1997.
6. CAFEROĞLU Ahmet, "XVI. Asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarganlı Abbas*",* **"Azerbaycan Yurt Bilgisi"**, S:3, Yıl.1, ss.97–104, İstanbul 1932.
7. _____, **Azerbaycan**, Cumhuriyet Matbaası,İstanbul1940.
8. _____, **Türk Kavimleri**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1988.
9. _____, "İran Türkleri", **Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, S:50 1966.
10. CAFEROĞLU, Ahmet- YÜCEL Tahsin, "İran'da Türkler", Türk Dünyası El Kitabı.
11. CHRİSTİANE Bulut, "Bayadistan İrandaki Türk Kavimleri", Çeviren Çağlar Erenli, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C:20, 2002 Ankara.
11. DOREFER Gerhard, İran'daki Türk dilleri, *TDAY*- **Belleten**, Ankara 1969.
12. _____, "Orta İran'da derlenen Türkçe bir türkü", **II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri** C.II, Halk Edebiyatı, ss.145–147, Ankara 1982.
13. _____ , "İran'da Türkler" **Türk Dili,** Sayı:341, Ankara 1987.
14. _____, "İran'daki Türk dili ve lehçeleri ile bunların hayatta kalma şansı", **III. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı**, ss.303–310, 1996 Ankara.
15. ERCİLESUN Ahmet Bican, **İran'da Sekiz Gün, Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,** 1993 Ankara.

16. ERDOĞRU M. Akif, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümasında Azerbaycan", **Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
17. ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, Ankara 1995.
18. ÇELEBİ Evliya, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 307 numaralı yazma eserler.
19. HAUSSİG Hans Wilhelm, "İran Hudut Bölgelerinde İndocermen ve Altaylı Göçebe Kavimler", Çeviren: Bengi Eşref Özbilen, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S:103. ss.107–118, 1996 İstanbul.
20. FASİHİ Arsalan, "Güney Azerbaycan Türk edebiyatında jargonarafi", **XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni Bildirileri**, 23-28 Ekim 2005 Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa K.K.T.C 2005.
21. HEYET Cevat, **Tarihçeye Torki-ye Azeri**, (Farsça), Varlık Yayınları Tahran1979.
22. _____, **Azerbaycan Edebiyat Tarixine Bir Baxış I**, Tahran1979.
23. _____, "20inci Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı", **Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırmalar Enstitüsü, Yıl:22, S: 272, ss. 489–499, 1985.
14. _____, "İran ve Zebane Govmi", (Farsça) **Varlık**, S:78. ss.21–31, Tahran1990.
25. _____, "İran'da Türk kültürünün durumu", **Varlık**, S: 133, ss.11–20. Tahran1998.
26. _____, "Sungur Türkleri", **Türkler**, C:20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
27. GÖKDAĞ Bilgehan Atsız, **Salmas Ağzı, Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yayınları, Çorum 2006.
28. KALAFAT Yaşar "Anadolu ve İran'da Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları", **"Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri",** Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları:291 Ankara 1998.
29. _____, "Vatan-İran-Turan hattı ve Caferi Türklerinde Halk İnançları", "**Türk Dünyası Araştırmaları",** S:108, ss.41–68, İstanbul 1997.
30. KARACA Ahmet, "Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri", **Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
31. KAFKASYALI Ali **İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI**, Atatürk Üniversitesi yayınları: 920, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları:122, Araştırma Serisi: 47 Erzurum 2002.
32. _____, **İran Türkleri Âşık Muhitleri**, Eser Ofset Yayınları, Erzurum 2006.
33. _____, **İran Türkleri Ansiklopedisi**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2010.
34. KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat, "Dede Korkut kitabına ait notlar III." **Azerbaycan Yurt Bilgisi** Yıl:1. S.3, ss.133–140, Burhanettin Matbaası, 1932 İstanbul.
35. _____, "Azerbaycan medeniyet tarihi nasıl yazılabilir?", **Türk Kültürü**, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, Yıl:5, S:56, 1967 İstanbul.
36. _____, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976.
37. _____, **Edebiyat Araştırmaları I-II**, Ötüken Yayınları, Ankara 1989.
38. MİNORSKİ Vladimir Feodoroviç, "Halaç Türk diyalekti", **Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi**, C.IV, S.1- 2. 1950 İstanbul.
39. NEFİSİ Said, (Farsça),**تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوران معاصر (Tarihe İctimai ve Siyasiye İran Der Devrane Moaser**), Tahran 1965.
40. NESİBZADE Nesib, **İran'da Azerbaycan Meselesi**, Bakü 1997.
41. ÖREN Mehmet Metin, **İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**, Mars Matbaası.
42. ÖZKAN Nevzat, **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
43.ÖZŞAHİN Merih, **Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası İçin Önemi**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2007.
44. UZUN Enver, "İran Avşarları", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları C:20, Ankara 2002.
45. RAYMOND Furon, **İran**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943.
46. RECHEL Karl, **Türk Boylarının Destanları**, Çeviren Metin Ekici, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksel Kurumu, TDK Yayınları:85 Ankara 2002.
47. ROUX Jean Paul, **Türklerin Tarihi pasifikten Akdenize**, Kabalcı yayınevi İstanbul 2004.
48. _____, **Orta Asya**, Çev. Arslan, Lale, Kabakçı Yayınevi:171, İnceleme dizisi:31İstanbul 2006.
49. RESULZADE Mehmed Emin, **İran Türkleri**, Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Ankara1993.
50.SARRAFİ Alırıza, "İran Türklerinin Etnografyası ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar", **Uluslar Arası Halk Edebiyatı Kurultayı**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2955, Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:335, Seminer- Kongre Bildirileri Dizisi:72, ss. 641–650 Ankara 2002.
51. SHAFFER Brenda, "Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity" Cambridge, Mass, MIT Press, London 2002.
52. _____, "İran'da Azerbaycanlı ortak kimliğin oluşumu", Çeciren: Yalçın Sarıkaya, **Azerbaycan**, S:339, Azerbaycan 2001.
53. SÜMER Faruk, **Oğuzlar**, Ana Yayınları, 3. baskı Ankara 1965.

54. _____, “İran’da yaşayan Türk oymaklar I”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırmalar Enstitüsü, Yıl:10, S.120 Ankara 1972.
55. _____, “İran’da yaşayan Türk oymakları II Kaşkaylar”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırmalar Enstitüsü, Yıl:11, S.122, Ankara 1972.
56. _____, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, 2.baskı, TTK Yayınları, S.128 Ankara 1999.
57. TOGAN Zeki Velidi, “Azerbaycan tarihi coğrafyası”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, S. 1, 2, 3, İstanbul 1932.
58. _____, **Bugünkü Türk dili ve Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.
59. TULU Sultan, **İran’da Horasan Türkçesi ile Bir Dergi: Galam Ucu**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
60. _____, “İran’a Yapılan bir Araştırma Gezisi ve Gümbed Ağzı”, **I. Uluslararası Ağızlar Çalıştayı**, Urfa, 2008 Bildiriler, Ankara 2009.
61. TUNA Osman Nedim, “Ebi Verdi İran’da bir Türk Diyalekti”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni**, Türk Dil Kurumu Yayını, s.45-49, Ankara 1987.

62. ZEHTABİ Mehemmed Taki, **İslam’a Kadar İran Türklerinin Dil ve Edebiyatı**, Tebriz: Ahter Yayınevi Tabriz 2002.
63. _____, ***İran Türklerinin Eski Tarihi I-II***, Ahter yayınevi Tebriz 2003.
64. **تاريخ ابن خلدون** (ق١، ج ٢، ص ١٥٤)، المسمي بكتاب العبر و ديوان المبتدا و الخبر، في ايام العرب و العجم و البربر و من عاصرهم من ذوي السلطان الاكبر، منشورات موسسه الاعلمي للمطبوعات، بيروت، لبنان.